

KÖNYVISMERTETÉS

A mai magyar pszichológia: Elméleti, történeti, nemzedéki és regionális összefüggések

Pléh Cs., Mészáros J., & Csépe V. (Eds.) (2019). *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (492 oldal). Budapest: Gondolat.

Szokolszky Á. (Ed.) (2021). *A pszichológia fejlődése a vidéki Magyarországon a kezdetektől a rendszerváltás utáni évekig* (231 oldal). Szeged: JATE Press.

Lányi Gusztáv*recenziója

Megjelent az interneten: 2023. június 5.

© 2023 A szerző

Két könyv, két világ – egy téma: *a mai magyar pszichológia kialakulása és története*. Az egyik könyv (Pléh, Mészáros és Csépe, 2019) merész, átfogó elemzésekkel a diszciplináris határokat is feszegető, a változatos módszertani eszközökkel is bátran kísérletező, sok-sok kérdést föltevő és ebből következően is nem annyira a megnyugtató, nem a lezárható válaszokkal szolgáló, ám éppen ettől izgalmas mű. A másik könyv (Szokolszky, 2021) – afféle ellenpontozásképpen is – a tudománytörténet-, tehát a pszichológiatörténet-írás hagyományos történeti és módszertani keretei között marad. Ez a két könyv mégis – vagy inkább éppen ezért – szerves módon egymáshoz kapcsolódik: az „ellenpontokat” nem disszonáns, tört egészé formálják, mert egymást kiegészítő munkák, így a továbbgondolkodás, az újabb és újabb kérdéseket feszegető kutatás kreatív és motiváló tényezőjévé is válhatnak.

Az itt következő rövid ismertetésben/elemezésben ehhez a továbbgondolkodáshoz kívánok hozzájárulni.

1. *Mire jó a pszichológiatörténet-kutatás és -írás?* Mind a két mű szembeesíti olvasóit a pszichológiatörténeti kutatást és az „eredményeket” írásban összefoglaló, azokat a tudományos nyilvánosság számára közzétevő alkotói erőfeszítés létjogosultságának igencsak bonyodalmas problémáival is – mindezt úgy és azért is teszik, mert igyekeznek megalapozni saját munkájuk (azaz általunk, az érdeklődő olvasók által is kézbe vehető könyvük) létjogosultságát. Azért fogalmazok ilyen kanyargósan, mert a két könyv egyformán és merészen veti föl a pszichológiatörténeti kutatás és írás létjogosultságával – és fölöslegességével is – kapcsolatos kérdéseket. Ez persze olyan paradoxon, amelyet egyik mű sem hagyhat válasz nélkül. A Pléh és munkatársai kötet a

* Levelező szerző. ELTE TáTK Szociálpszichológia Tanszék, Magyarország. E-mail: lanyigusztav19@gmail.com

tudományelmélet és tudománytörténet fogalmi és módszertani boszorkánykonyháiból – pontosabban laboratóriumaiból – jószerivel minden fontos és a nemzetközi szakirodalomban is elterjedt, meghatározó, a főáramot képező ismeretet, szerzőt és műveiket sziporkázó kreativitással felvonultatva végül is a pszichológiatörténeti kutatás és írás létjogosultsága mellett érvel. Így foglalom össze érveléseiket: *A pszichológiatörténeti kutatás és írás nem helyettesítheti a pszichológia művelését – ám pszichológiatörténet-írás hiányában a pszichológia emlékezet nélküli ingtag építmény marad.*

Ugyanakkor – és ez minden bizonnyal tudatosan vállalt szerkesztői koncepció – a hagyományos tudománytörténeti és módszertani kereteket igencsak bátran feszegetik a kötet több tanulmányában. Ezzel azonban azt is jelzik: *ez is lehet(ne) pszichológiatörténet.* Én viszont inkább egy kérdőjelet teszek az előző mondat végére – így: *ez is pszichológiatörténet?*

Például a *Fogalmak története* alfejezet két tanulmánya – Kónya Anikó egyébként figyelemre méltó írása az epizodikus autobiografikus emlékezetről (Pléh és mtsai, 2019, 107–120), és Kiss Szabolcs szintén kiváló elemzése a metareprezentáció fogalmának megjelenéséről az 1980-as évek kognitív fejlődéslelektanában (Pléh és mtsai, 2019, 121–127) – a hagyományos tudománytörténet-írás megszokott, ám nem pusztán valamiféle fölösleges ballasztként alkalmazott *történeti beágyazottság* módszertani kötöttségét szinte *légiesítik*: így mutatják be a „fogalmaikat”. Fölmerülhet a kérdés: ez még „tudománytörténet” és/vagy inkább az adott fogalmak szakirodalmi „referenciahálózata”?

Nem ennyire provokatív (azaz kreatív) merészséggel, de hasonlóan izgalmas feszültségeket generálva a hagyományos és nem hagyományos tudománytörténet-írás között, Zemplén Gábor tanulmánya is ezen a határon billeg – eredményesen egyensúlyozva (Pléh és mtsai, 2019, 40–54). Zemplén Gábor tanulmánya ugyanis tudomány- és pszichológiatörténet, mert nem légiesítette el a történeti kontextust: azt a problémát, amelyet – találó metaforával – a „lélek tartályának” nevez. A természettudományos „lélek”-koncepciók vázlatos, mégis árnyalt tudománytörténeti áttekintésével ugyan az „emlékezés” pszichológiai kérdéseivel is foglalkozik, de – így mondanám – nem *befelé*, hanem *kifelé* tekint: a *történeti kontextusok* eszmétörténeti-logikai és némileg tudányszociológiai kereteit is bemutatja. Tanulmányának fő gondolati íve abból a feszültségből építkezik, amelyet – szintén találó módon – így ír le: „Ha a pszichológia autonóm tudomány, akkor nem sok jelentősége van egy tengeri csiga sejtjének a lélektudományhoz. De ha kezd feloldódni a kognitív idegtudományban, akkor talán más a helyzet, hiszen az ilyen felfedezések radikálisan hathatnak arra, hogy milyen a jó pszichológiai modell az emlékezésről” (Pléh és mtsai, 2019, 41).

Zemplén Gábor tanulmánya attól a tudományelméleti feltevéstől válik kihívóan izgalmassá, hogy egyfelől szikár logikával érvel a természettudományos modellezés, a genetikai és a kognitív gondolkodás fogalmaival, másfelől mégis erre a következtetésre jut: „Ha a lelket gépnek tekintjük, aminek a részeit keressük, akkor lehet, hogy könnyebb pszichológiai felfedezést publikálni, de a detektorok és a kütyük posztulálása nem segít abban, hogy élőnek tekintsük az ágenst, amit modellezünk. A pszichológiai elméletnek nem feltétlenül a neuronokkal kell kezdődnie. Az élőlények amúgy is nyílt rendszerek, és a mikroszintű leírás maga sem redukálható kielégítően interakcióba lépő és izolálható komponensekre, *miért vesződnénk ilyen típusú redukcióval a pszichológiában?* Ugyanakkor tudománytörténetileg nem volt szükségszerű része a fejlődésnek, hogy a lélektan fogalmi apparátusa sok területen »elkütyösödjön«, és funkciókat úgy vizsgálunk, mintha eszközök [device] lennének.” (Pléh és mtsai, 2019, 52 – kiemelés nem az eredeti szövegben.)

A tudányszociológiai kontextus sajátosan billegős, mégis – vagy talán éppen ezért – kreatív és inspiráló megvalósulásának tekintem Kiss Paszkál tanulmányát is (Pléh és mtsai, 2019, 262–310). Imponálóan adatgazdag elemzése Mérei Ferenc, Hunyady György, Csepeli György és László János egy-egy reprezentatív szociálpszichológiai művének hazai és nemzetközi hatástörténetét vizsgálja. Attól billegős a tanulmánya, hogy a hatástörténet tudányszociológiai kontextusait egy tudánymetriai összefüggésre – az idézési statisztikákra – redukálva elemzi. Az idézési statisztikák alapján konstruált hatástörténet persze releváns összefüggésekre utal, ám ez ab ovo csak hatástörténet: még nem tudánytörténet – a kontextusok szövevényes hálózatainak egy, valóban fontos metszete. Kiss Paszkál módszertanilag ugyan reduktív, de éppen ezért a hatástörténeti metszetekben éles kontúrokkal kirajzolódó magyar szociálpszichológia-történet négy „születét” – mint egy álló fényképet – elénk vetítette. Ezeket a „képeket” is felhasználva, *mozgóképekké* („mozivá”) alakítva/varázsolvá lesz majd (egyszer) megírható (rendezhető) a magyar szociálpszichológia egy jelentős fejezete.

2. *Elméleti, módszertani bonyodalmak: nemzedéki látószögben.* Mindezek az elméleti és módszertani bonyodalmak azonban csak keretezik, vagy inkább megalapozzák a Pléh és munkatársai kötet hagyományos tudánytörténeti elemzéseit; azokat a konkrét eseményeket, intézményeket, személyes élettörténeti adatokat, amelyek révén – mint egy nagy, színes, szélesvásznú filmszínházban, vagy inkább számítógépes képernyőn – leperereg előttünk, az olvasók előtt a magyar pszichológia története.

Ez az elbeszélés/írás ugyanakkor egy sajátos nemzedéki látószögből vetíti elénk a magyar pszichológia történetét: az idői kontextus a 20. század második fele és a 21. század első tizenöt éve, az 1960–2015 közötti történetek a könyv témája. Attól pedig különösen érdekessé válik ez az idői kontextus, hogy a kötet szerkesztői és szerzői is jórészt részesei voltak ennek a történetnek. Ez külön módszertani kérdéseket vet föl, de mivel a kötet szerkesztőinek ez tudatosan vállalt sajátos hozzáállása, magam csak mintegy átvezető problémaként jelzem: a Szokolszky-kötet saját nemzedéki perspektívakötöttsége/szemlélete nem ennyire meghatározó, noha ebben a kötetben is jelen van a szerzői élettörténetekbe ágyazott tudánytörténeti elbeszélés. Egyébként mind a két kötet értékes írásai ezek, dokumentatív jellegük és forrásértékük miatt is így válnak ezek az önéletrajzi epizódok, emlékezők maguk is saját nemzedéki kontextusaikba ágyazott pszichológiatörténeté.

3. *Fővárosi versus vidéki pszichológia.* A Szokolszky-kötet mindenekelőtt azonban regionális összefüggéseiben írja le a magyar pszichológiatörténetet – a kezdetektől a rendszerváltás utáni évekig. Ennek a kötetnek tehát a *regionalitás* a meghatározó és úttörő jellegzetessége – és nem kétséges: a kötet szerkesztőjének, Szokolszky Ágnesnek ebben döntő szerepe volt. Abban is meghatározó szerepe volt, hogy a kötet a hagyományos történeti és tudánytörténeti keretek között vizsgálódik, ami azonban nem pusztán valamiféle személyes elkötelezettségből adódhat (Szokolszky Ágnes ugyanis nem csak kiváló pszichológus, szakképzett történész is), hanem a téma önsúlyából is eredő diszciplináris kötelezettség, kötöttség és feladvány is. Nem lehetett nem írni, még hozzá nem vázlatosan, hanem alaposan kibontva a magyar történelem társadalmi-politikai és ideológiai bonyodalmairól; azokról a fejleményekről, amelyek a magyar egyetemek történeteit is döntő módon meghatározták. A kötet alapos bevezető tanulmányában Szokolszky Ágnes ezért részletesen értekezik azon intézményes, tudományos és személyes-élettörténeti eseményekről is, amelyekben a magyar – és vidéki – egyetemi pszichológia is megfogant, életre kelt, és fejlődött is volna, ha éppen a történeti, politikai és ideológiai hatások, kemény, könyörtelen, a nyugodt alkotói munkát megnehezítő, ellehetetlenítő erők nem roncsolják össze ezeket a biztató fejleményeket is. A bevezető tanulmány azonban attól is nagy ívű elemzés, hogy a biztató

kezdetek és a reményteljes fejlődések megszakadása, a traumatikus veszteségek után az újrakezdések szövevényes bonyodalmait is részletesen bemutatja (Szokolszky, 2021, 11–46). Mindezt persze azért teszi, hogy a kötet többi tanulmánya a további részletekkel kibontsa, árnyalja, s nem mellesleg: adatokkal, személyes és levéltári forrásokkal is dolgozva leírja és értelmezze a vidéki magyar egyetemi pszichológia történeti fejleményeit.

A Szokolszky-kötet a történeti és pszichológiatörténeti összefüggések feltárásának, leírásának és értelmezéseinek jobbra hagyományos módszertani keretei között marad. Ám éppen ezért képes hitelesen olyan evidenciákat megfogalmazni, amelyek nélkül sem tudomány, sem oktatás/egyetem nincs, de még pszichológiatörténet-írás sincs: „Ez a kötet elsősorban fiataloknak szól” – így kezdi Szokolszky Ágnes a kötet bevezető tanulmányát. És így folytatja: „Az újabb generációknak [szól], akik számára más generációk jelene nagyon gyorsan ismeretlen múlttá tud válni. Az egyetem falai ugyanazok maradnak, de ha hiányzik a múlt ismerete, akkor csak a jelenlegi szereplőket látjuk a falak között. Pedig az eltűnt generációk lépteikkel nem csak a lépcső kopását mélyítették, de másként is mély nyomokat hagytak, még ha tudatlanságunkban ezeket észre sem vesszük” (Szokolszky, 2021, 11).

Tudatlanságunk persze nem egyszerűen valamiféle egyéni ismerethiányból ered(het) – a kötet tanulmányai ezt a problémát is alaposan körbejárják. Ha csak egyéni ismerethiányról lenne szó, akkor ez a lexikális adatok afféle „utántöltésével” orvosolható és megoldható lehetne. *Nem pusztán egyéni ismerethiányról, hanem kollektív eszme- és tudománytörténeti amnéziáról van szó.*

Az első nagy és traumatikus törést Trianon okozta – a magyar pszichológia egyetemi intézményesedésének folyamatában is. Ez a törés viszont inkább a vidéki, s kevésbé a fővárosi egyetemek életében érhető tetten; vagy úgy, hogy az elcsatolt területeken voltak (például Kolozsvár, Pozsony), vagy úgy, hogy ezeket az elűldözött magyar egyetemeket a Trianon utáni kis/magyar vidéki egyetemek fogadták be (például Pozsony → Pécs, Kolozsvár → Szeged). A szorító kényszerhelyzetekben, a történeti-politikai ide-oda hányódásokban, az országhatárok átszabdalásaiban/csonkításaiban, az etnikai, a nemzeti/nemzetiségi, a politikai-ideológiai üldözések/menekülések örvényléseiben azonban nemcsak intézmények vándoroltak/menekültek, hanem a tanárok és a diákok is. Mindezek persze nem éppen ideális körülmények voltak az alkotómunkához, kutatáshoz, a tanításhoz és a tanuláshoz – ennek ellenére az újrakezdések mégis eredményesek voltak.

Ám a történet 1945 után is folytatódott! A kommunista/bolsevik diktatúra totalitárius, majd – az 1960-as évektől – ennek „szelídebb” változata is a politikai-ideológiai indoktrináció révén a „marxista pszichológia” abroncsával fojtogatta a pszichológiát. Mind a két kötetben példák és történetek sokaságával találkozhatunk ezen korszak traumatikus hatásaival kapcsolatban.

4. *Összefüggések.* Mind a Pléh és munkatársai, mind a Szokolszky-kötet alaposan körbejárja, elemzi és értelmezi a magyar pszichológia egészét – ezen belül a különböző egyetemi/akadémiai és alkalmazott pszichológiai intézmények világát is – meghatározó kontinuitás-diszkontinuitás problémáit. Ez a világ olyan terület, amely még jórészt feltáratlan. Nem kétséges ugyanakkor, hogy az itt bemutatott két kötet a magyar pszichológiatörténet-kutatás és -írás azon biztató fejleményeit erősíti, amelyek a tudománytörténeti önismeret konfliktusos kihívásaival is igyekeznek foglalkozni.

Személyek, intézmények, sorsok: (fél)ig vagy egészen) elfeledett nevek – és (fél)ig újra felfedezett nevek/intézmények és sorsok = ezt az igazán fontos tudománytörténeti, szinte régészeti, feltáró leletmentést is láthatjuk mind a két kötet írásában.

Ezt a sajátos régészeti leletmentést, alaposan dokumentált, lenyűgözően precíz, aprólékos, ám az „egészről” is szinte látomásos áttekintést adó munka figyelemre méltó példáját Séra Lászlónak

az erdélyi pszichológiáról készült elemzéseiben olvashatjuk – mind a két kötetben (Pléh és mtsai, 2019, 189–239; Szokolszky, 2021, 57–82).

A két kötetnek izgalmas és felkavaró olvasmányai azok a tanulmányok is, amelyek az egyéni tudóssorsok élettörténeteit rekonstruálják. Ezek az elemzések szinte bevezető stúdiumok lehetnek egy még nem létező, de éppen ezért már nagyon szükséges és megírásra váró magyar tudóssors-történeti pszichobiográfiához. A Pléh és munkatársai kötet egyik főhőse: *Mérei Ferenc* – a Szokolszky-kötet szintén hányatott sorsú (egyik) főhőse: *Várkonyi Hildebrand Dezső*. Olyan főhősök ők, akiket persze ezekben a kötetekben is sok-sok méltó és kevésbé méltó, de a magyar pszichológiatörténet még mindig nem igazán ismert szereplőivel együtt ismerhetünk meg.

A két kötet a közvetlen jelen időnkig vezeti a tudománytörténeti szálakat. Olyan „szálak” ezek, amelyek igencsak szövevényesek, helyenként és időnként alaposan össze is kuszálódtak.

Két példa: Czigler István szubjektív, ám éppen ezért is dokumentum- és forrásértékű élménybeszámolója az MTA Pszichológiai Intézet több évtizedes, kanyargós történetéről – Erős Ferenc keményen kritikus reflexióival kiegészítve (Pléh és mtsai, 2019, 240–261). A felejtés és újrafelfedezés zegzugos, labirintusos és szakadozott szálai Szokolszky Ágnes szubjektív indíttatású tanulmányát is átszövik (ez a tanulmánya nem a bevezető, „objektív indíttatású” tanulmánya: Szokolszky, 2021, 129–159). Azt a tudománytörténeti paradoxont exponálja, hogy Magyarországon elsőként a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen jött létre pszichológiai intézet 1929-ben; ugyanakkor itt történt meg utoljára a vidéki képzőhelyek sorában a pszichológia szak akkreditációja 1999-ben. Hogyan lett Szeged az elsőből az utolsó? Ez a kérdés ráadásul a Vajda Zsuzsanna tanulmányában feszegetett replikációs krízissel – a magyar felsőoktatás tudománypolitikai cikcakkjaival – együtt valóban a jelen igencsak konfliktusos világába is elvezet bennünket (Szokolszky, 2021, 169–177).

5. *Ünnepek és hétköznapiak.* A két kötet tanulmányainak többsége először konferencia-előadások formájában került a szakmai nyilvánosság elé. Nem kevés szervezőmunka és pénzszerzői találatkonyság révén lett ezekből az előadásokból, majd írásokból az itt bemutatott, vázlatosan elemzett, kézbe is vehető, tehát olvasható két tanulmánykötet.

Kézbe venni, olvasni ezeket a köteteket: ünnep.

És persze kérdések özönét is föltehetjük. Én most csak egy rövid kérdéssel jelzem a folytatás problémáit: *hogyan tovább?* Nyilvánvalóan az „ünnep” csak akkor ér valamit, ha van mit ünnepelni – ha a pszichológiatörténeti munka hétköznapijai is valóságosak. Ha van munka, amelynek az eredményeit aztán kötetekben ünnepelhetjük.

Ezzel a két kötettel minden magyar pszichológus joggal ünnepelhet – éljen és dolgozzon akár a fővárosban, akár vidéken. Ha ez a folyamatosság élő valóság (lesz), akkor valószínűleg már nem ezt fogjuk kérdezni: *Miért érdemes a pszichológiatörténettel foglalkoznunk? Miért (ne) írjunk pszichológiatörténetet?*

